

**ԳԵՎՈՐԳ ԵՐԶՆԿԱՅԻՆ ԵՎ «ԿԱՆՈՆԱԳԻՐՔ ՀԱՅՈՑ»
ԺՈՂՈՎԱԾՈՒՆ**

ՆԱՐԻՆԵ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ

XIV-XV դարերի նշանավոր մատենագիր, ուսուցչապետ Գևորգ վարդապետ Երզնկացուն (1350?-1416 թթ.) աշակերտներն ու ժամանակակիցները մեծարել են «մեծ բարունապետ», «քաջ փաղերայ¹», «գերիմաստ քաջ հռետոր» և «տիեզերալոյս վարդապետ»² պատվանուններով: Իր բազմաբեղուն գործունեության ընթացքում մեծահռչակ վարդապետը հեղինակել է մի շարք խրատներ, ճառեր, քարոզներ, սրբագրել և գրառել է իր ուսուցչի՝ Հովհան Որոտնեցու (1315-1388 թթ.) երկերից մի քանիսը³: XX դարի 70-ական թվականներից նրան վերագրվեց նաև «Կանոնագիրք Հայոց» ժողովածուի ձեռագրերի Բ խմբի հերթական խմբագրությունը:

Կանոնագիրք ձեռագրերի Բ խմբի կազմավորմանն ու հետագա խմբագրությանը նվիրված մեր հոդվածում նորովի ներկայացնելով Կանոնագիրք ձեռագրերի այս խմբի ծագումն ու զարգացումը⁴ անդրադարձել էինք նաև «Կանոնագիրք Հայոց» ժողովածուի այս տարբերակի ձևավորման գործում Գևորգ Երզնկացու մասնակցությանը⁵: Հետագա ուսումնասիրությունները և ի հայտ եկած նոր փաստերը, սակայն, հանգեցրին մեզ այն եզրակացության, որ մեր հոդվածում նշված աշխատանքներն իրականացնողը Գևորգ Երզնկացին չէ:

Իսկ թե ինչ աշխատանքներ է իրականացրել Գևորգ Երզնկացին և ինչ ներդրում է ունեցել «Կանոնագիրք Հայոց» ժողովածուի ձևավորման գործում, կփորձենք ներկայացնել ստորև:

Ինչպես արդեն պարզել ենք, Կանոնագիրք ձեռագրերի Բ խումբը⁶

¹ Փաղերայ – վարդապետ, տե՛ս «Բառգիրք Հայոց», քննական բնագիրը, առաջաբանը և ծանոթագրությունները Հ. Ամալյանի, Եր., 1975, էջ 322: Մեզ հայտնի մյուս Գևորգ վարդապետներից Գևորգ Երզնկացին տարբերվում է հենց այս պատվանունով:

² «ԺԵ դարի հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ», մասն առաջին (1401-1450 թթ.), կազմեց Լ. Խաչիկյան, Եր., 1955, էջ 88, 130, 654 և այլուր:

³ Տե՛ս **Ն. Պողոթյան**, Հայ գրողներ Ե-ԺԷ դար, Երուսաղեմ, 1971, էջ 406-408, **Հ. Քիրտեան**, Երիզա և Եկեղեց գավառ. պատմական համագրություն, հտ. Ա, Վենետիկ, 1953, էջ 302-314, **Հ. Քեռսեյան**, Հայ եկեղեցական մատենագրություն, պրակ Բ, էջ 344-350 (անտիպ):

⁴ Տե՛ս **Ն. Վարդանյան**, Կանոնագիրք ձեռագրերի Բ խմբի կազմավորումն ու հետագա խմբագրությունը 78 կանոնախմբերի սահմաններում, «Պատմա-բանասիրական հանդես» (այսուհետ՝ ՊԲՀ), 2014, № 3, էջ 130-139:

⁵ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 136-137:

⁶ Կանոնագիրք ձեռագրերի այս խումբն ընդգրկում է 78-81 կանոնախմբեր. այստեղ Հովհաննես Օձնեցու 32 կանոններից բաղկացած կանոնախումբը 36-րդ կամ 42-րդ համարների ներքո է: Կանոնագիրք ձեռագրերի Ա և Բ խմբերի պայմանական անվանումները տվել է Վ. Հակոբյանը [տե՛ս «Կանոնագիրք Հայոց», աշխ. Վ. Հակոբյանի, հտ. Ա, Ներածություն, Եր., 1964, էջ XXX (այսուհետ՝ Վ. Հակոբյան, Կանոնագիրք Հայոց)]:

կազմավորվել է 1056-1059 թվականներին՝ Կանոնագիրք ձեռագրերի Ա խմբի⁷ 41⁸ կանոնախմբերի հիման վրա⁹: «Կանոնագիրք Հայոց» ժողովածուի այս տարբերակի կազմողը կամ կազմողները վերադասավորել և վերախմբավորել են այդ 41 կանոնախմբերն ըստ ժամանակագրական հաջորդականության և հեղինակային պատկանելության: Կանոնախմբերի վերադասավորումից և վերախմբավորումից բացի՝ խմբագիրը կամ խմբագիրները իրականացրել են նաև հետևյալ փոփոխությունները: Նախ՝ ձեռագրերի Ա խմբում որպես մեկ միավոր հանդես եկող «Կանոնք Բարսղի առ Ամփիլոքոս. Գլուխք ԾԱ»¹⁰ կանոնախումբը տրոհել են երկու առանձին կանոնախմբերի և համարակալել ԺԴ, ԺԵ հերթականությամբ՝ «ԺԴ. Կանոնք սրբոյն Բարսղի առ Աքելիքոս. Գլուխս ԾԱ» և «ԺԵ. Կանոնք Բ Բարսղի առ Թէոդորոս. Գլուխս Ա»¹¹: Այսպիսով՝ Սահակ Ա Պարթև կաթողիկոսի (348-439 թթ.) անվամբ հայտնի «Սրբոյն Սահակայ Հայոց կաթողիկոսի Գիր ավանդութեան»¹² բնագիրը «Կանոնք սրբոյն Սահակայ Հայոց հայրապետի. Գլուխք ԾԵ»¹³ կանոնախմբի հետ զետեղել են ԻԹ (29) մեկ ընդհանուր համարի ներքո¹⁴: Նույն կերպ են վարվել նաև Հովհան Մանդակունու (շուրջ 403-490 թթ.) անվամբ հանդես եկող «Յովհաննու Մանդակունույ Հայոց կաթողիկոսի և թարգմանչի աշակերտ եղելոյ սրբոյն Սահակայ Մեծի հայրապետի Հայոց կաթողիկոսի Բան կանոնական. Գլուխս Ա»¹⁵ և «Յոհաննու Մանդակունույ Հայոց կաթողիկոսի. [Գլուխք Թ.]»¹⁶ կանոնախմբերի հետ՝ միախմբելով դրանք ԼԳ (33) համարի ներքո¹⁷: Այս փոփոխությունների հետևանքով էլ Սահակ կաթողիկոսի «Գիր ավանդությանը» և Հովհաննես Մանդակունու «Բան կանոնականը» Կանոնագիրք ձեռագրերի Բ խմբի նախնական տարբերակի ցանկում չեն արտացոլվել (այս ցանկը պահպանվել է ՄՄ 656 (1661 թ.), 646 (1731 թ.), 10311 (1637 թ.) և 9513 (XVII դարի վերջ-XVIII դարի սկիզբ՝ մինչև 1708 թ.) թվահամարի ձեռագրերում), սակայն առկա են եղել ժողովածուում՝ առանց հերթական համարի¹⁸: Ուշադրության է արժանի նաև ձեռագրերի Ա խմբում ԼԲ

⁷ Ձեռագրերի այս խումբը բաղկացած է 57-60 կանոնախմբերից. այստեղ Հովհաննես Օձնեցու կանոնախումբը 24-րդ համարի ներքո է: 1056-1059 թթ. Կանոնագիրք ձեռագրերի Ա խումբն ընդգրկել է 41 կանոնախմբեր:

⁸ Տե՛ս «Կանոնագիրք Հայոց», հտ. Ա, էջ 18-537, հտ. Բ, Եր., 1971, էջ 3-243:

⁹ Տե՛ս Ն. Վարդանյան, նշվ. աշխ., էջ 131-132:

¹⁰ «Կանոնագիրք Հայոց», հտ. Ա, էջ 329-362:

¹¹ ՄՄ, ձեռ. 656, թ. 6ա, 62բ-68ա, ձեռ. 646, թ. 4ա, 66բ-73բ: Թեև կանոնախումբը բաժանվել է երկու առանձին մասերի, սակայն ցանկը շարունակել է մնալ ընդհանուր երկուսի համար էլ: Այդ է պատճառը, որ Կանոնագիրք ձեռագրերի Բ խմբի նախնական տարբերակներում ԺԴ (14)-րդ կանոնախմբի խորագրում կանոնների քանակը Ծ (50)-ի փոխարեն նշված է ԾԱ (51):

¹² «Կանոնագիրք Հայոց», հտ. Բ, էջ 230-238:

¹³ Նույն տեղում, հտ. Ա, էջ 361-421:

¹⁴ Տե՛ս ՄՄ, ձեռ. 10311, թ. 3ա, 145ա-164ա:

¹⁵ «Կանոնագիրք Հայոց», հտ. Բ, էջ 239-243:

¹⁶ Նույն տեղում, հտ. Ա, էջ 491-500:

¹⁷ Տե՛ս ՄՄ, ձեռ. 10311, թ. 3բ, 180բ-183բ:

¹⁸ Տե՛ս ՄՄ, ձեռ. 10311, թ. 3աբ, 161բ-164ա, 182բ-183բ, ձեռ. 9513, թ. 3ա-4ա, 180բ-183ա, 203բ-204բ: Օրինակները բերում ենք ըստ այս 2 ձեռագրերի, քանզի ՄՄ 656 և 646 ձեռագրերում մեզ հետաքրքրող բնագրերի համապատասխան թերթերը թափված են:

համարի ներքո գտնվող «Կանոն Եղիշէի վարդապետին. Գլուխ Ա»¹⁹ կանոնախմբի պարագան: Այս կանոնախմբը, Կանոնագիրք ձեռագրերի Բ խմբի նախնական տարբերակում ժողովածուի մաս կազմելով հանդերձ, ցանկերում չի արտացոլվել և բուն ժողովածուում էլ չի համարակալվել²⁰: Վերոնշյալ փոփոխություններից զատ՝ Կանոնագիրք ձեռագրերի Բ խմբի նախնական տարբերակին խմբագիրը կամ խմբագրողները հավելել են նաև Կանոնագիրք ձեռագրերի Ա խմբում բացակայող «Սրբոյն Եղիշայի ի կանոնաց գրոց. Գլուխ մի»²¹ բնագիրը՝ զետեղելով այն Խ (40) համարի ներքո:

Այսպիսով՝ Կանոնագիրք ձեռագրերի Բ խմբի սկզբնական տարբերակն ընդգրկել է 43 կանոնախմբեր, սակայն ցանկը բաղկացած է եղել 40 կանոնախմբերի խորագրերից՝ ցանկում «Կանոն Եղիշէի վարդապետին. Գլուխ Ա», Սահակ Պարթևի «Գիր ավանդութեան» և Հովհաննես Սանդակունու «Բան կանոնական» կանոնախմբերի խորագրերի սղման և Բարսեղ Կեսարացու վերոնշյալ կանոնախմբի տրոհման հետևանքով:

Հետագայում XIII դարում, կիլիկյան նշանավոր մատենագիր, եկեղեցական, քաղաքական գործիչ Գևորգ Սկևռացին (Լամբրոնացին, 1245–1301 թթ.) Կանոնագիրք ձեռագրերի Բ խումբ է ներմուծել ԽԱ (իր խմբագրության արդյունքում՝ ԽԷ)–ՀԸ կանոնախմբերը՝ վերակազմելով նաև ժողովածուի բովանդակության և առարկայական ցանկերը²²: Կանոնագիրք ձեռագրերի Բ խումբը Գևորգ Սկևռացու խմբագրությունից հետո ընդգրկել է ՀԸ (78) կանոնախմբեր: Սրանցից առաջինը ԼԴ (34) կանոններից բաղկացած «Կանոնք առաքելական» կանոնախումբն է, իսկ վերջինը ԻԷ (27) կանոններից կազմված «Վասն քահանայագործութեան» կանոնախումբը՝ «Ա. Կանոնք առաքելականք. Գլուխս ԼԴ ... ՀԸ. Վասն քահանայագործութեան կարգաց պատրաստութիւն. Գլուխ ԻԷ»²³:

Նշենք, որ մեծանուն գիտնական Վ. Հակոբյանն այլ կերպ է ներկայացրել Կանոնագիրք ձեռագրերի Բ խմբի ծագման ու զարգացման պատմությունը²⁴ և Գևորգ Երզնկացուն է վերագրել այս խմբի ԿԶ–ՀԸ (66–78) կանոնախմբերի ավելացումը²⁵:

¹⁹ «Կանոնագիրք Հայոց», հտ. Բ, էջ 64:

²⁰ Տե՛ս ՄՄ, ձեռ. 656, թ. 108բ, ձեռ. 646, թ. 121ա: ՄՄ 8380, 8236 թվահամարի ձեռագրերում այս կանոնախումբը միացված է նախորդ՝ «Կանոնական գիր տեառն Եպիփանու ասացեալ» կանոնախմբին և համարակալված որպես հերթական կանոն, միայն վերջում նշված է խորագիրը՝ «Եղիշէի վարդապետի ասացեալ» (տե՛ս ՄՄ, ձեռ. 8380, թ. 176ա, ձեռ. 8236, թ. 105ա): ՄՄ 10311, 9513 թվահամարների ձեռագրերում կանոնախումբն առանձնացված է, սակայն չունի ո՛չ մասնավոր, ո՛չ ընդհանուր համարակալում (տե՛ս ՄՄ, ձեռ. 10311, թ. 143բ, ձեռ. 9513, թ. 160բ):

²¹ ՄՄ, ձեռ. 10311, թ. 3բ, 203բ–207ա, ձեռ. 9513, թ. 4ա, 229ա–233ա:

²² Առավել մանրամասն տե՛ս Ն. Վարդանյան, նշվ. աշխ., էջ 130–136:

²³ ՄՄ, ձեռ. 8964, թ. 1ա–2բ (ցանկ): Կանոնագիրք ձեռագրերի Բ խմբի այս ՀԸ (78) կանոնախմբերի ամբողջական ցանկը (ըստ՝ ՄՄ 654 թվահամարի ձեռագրի) տե՛ս «Մայր ցուցակ հայերէն ձեռագրաց Մաշտոցի անուան Մատենադարանի», հտ. Գ, կազմ. Օ. Եզանեան, Եր., 2007, էջ 206–217:

²⁴ Տե՛ս Վ. Հակոբյան, Կանոնագիրք Հայոց, հտ. Ա, էջ XXXII– XXXIX, հտ. Բ, էջ XXI–XXV, XXX–XLI:

²⁵ Տե՛ս նույն տեղը, հտ. Բ, էջ XXXVI–XXXVIII:

Պետք է ընդգծել սակայն, որ 1967 թ. իր դոկտորական ատենախոսության մեջ Վ. Հակոբյանը վերը նշված կանոնախմբերի ավելացումը վերագրել էր Գևորգ Սկևռացուն²⁶՝ փոխկապակցելով Գևորգ Սկևռացու և Գևորգ Երզնկացու կատարած աշխատանքների մասին վկայող երկու տարբեր հիշատակարանների տեղեկությունները. XVII դարում (1611 թվականից հետո) ընդօրինակված ձեռագրերի Բ խմբին պատկանող Կանոնագրքի գրիչ Հակոբ Քյոթահիացու²⁷ (XVII դ.) տեղեկությունը. «... տեսի անդ կանոնս, կատարեալ գիր կանոնաց, **գոր հաւաքեալ էր զկանոնս առաքելոց, վարդապետաց, հայրապետաց սրբոց սուրբ վարդապետն Գեորգ Կիլիկեցին, որ է Սսեցին...**»²⁸ (այս և հետագա ընդգծումները մերն են - Ն. Վ.) և Անկյուրիայի թիվ 43 ձեռագրի նախագաղափար հիշատակարանի (սկզբի հատվածը միայն) հաղորդած վկայությունը. «Արդ, աղաչեմք զորդիքդ լուսոյ և զմանկունքդ Նոր Սիօնի... յառաջմամբ սրտիւ յիշատակել առ Աստուած զարժանն յիշատակելոյ, զերիցս երանեալ երջանիկ րաբունին, զպետն վարժից և զքաջ **փառերայն** հայկազեան սեռիս, **ըզմեծ հռետորն Գեորգ, որ ի պականս գրոցս շատ աշխատեցաւ և գրեաց բազմաշնորհ մատամբն իւրով առ ի կատարել զթերին...**»²⁹: Այս երկու տեղեկությունների համադրումով էլ նա եզրակացրել էր, որ XIII դարում Գևորգ Լամբրոնացին վերցրել է հօս (ՄՄ 3368, 8938, 660, 9769) ենթախմբի մի որևէ ձեռագիր և ավելացրել ԿԶ-ՀԸ (66-78) կանոնախմբերը³⁰: Ապա հավելել. «Եվ որովհետև այս նույն բովանդակությունն ու կառուցվածքն ունեն մեր օգտագործած acdkmpsv³¹ (ՄՄ 7615, 8964, 2676, 654, 2677, 3544, 3098, 10137 - Ն. Վ.) ձեռագրերը, հետևապես սրանք էլ պատկանում են Կանոնագրքի Գեորգ Լամբրոնացու խմբագրությանը առանց անագան՝ XVII դարի ավելացումների»³²:

²⁶ Տե՛ս Վ. Ա. Հակոբյան, «Կանոնագիրք Հայոց»-ը և նրա խմբագրությունները, Դիսերտացիա պատմական գիտությունների դոկտորի գիտական աստիճան հայցելու համար, Եր., 1967, էջ 83-86, նաև՝ **Акопян В. А.** «Армянская книга канонов» и ее редакции, автореферат, на правах рукописи, Ер., 1967, էջ 20-22:

²⁷ Հակոբ Քյոթահիացու մասին տեղեկություններ հիմնականում պահպանվել են նրա պատվերով ընդօրինակված ձեռագրերի հիշատակարաններում: Դրանցից մեկն էլ Անկյուրիայի Կարմիր վանքի ձեռագրացուցակում պահպանված, Արմաշի Ս. Աստվածածին վանքի վանահայր Գևորգ եպիսկոպոս Ալեքսանյանի կողմից 1867 թ. ընդօրինակված հիշատակարանն է, որից տեղեկանում ենք, որ Հակոբ Քյոթահիացին 1611 թվականից Կոստանդնուպոլսի պատրիարք Գրիգոր Կեսարացու փոխանորդն է եղել (տե՛ս **Բարզեն աթոռակից կաթողիկոս**, Յուզակ ձեռագրաց Անկիւրիոյ Կարմիր վանոց և շրջակայից, Անթիլիաս, 1957, էջ 263-266):

²⁸ Նույն տեղում, էջ 266:

²⁹ Նույն տեղում, էջ 235:

³⁰ Տե՛ս Վ. Ա. Հակոբյան, «Կանոնագիրք Հայոց»-ը և նրա խմբագրությունները, էջ 84-85:

³¹ Հարկ ենք համարում ասել, որ նշված ձեռագրերից v ՄՄ 10137 (1389 թ., XV դ.) թվահամարի ձեռագիրը մասամբ է պատկանում Կանոնագիրք ձեռագրերի Բ խմբին: Մեր ուսումնասիրության արդյունքում պարզեցինք, որ թեև 1389 թ. ընդօրինակված այս Կանոնագիրքը բովանդակության և առարկայական ցանկերում ընդգրկում է Բ խմբի ՀԸ (78) կանոնախմբերը, սակայն «ՕՍ. Կանոնք Յովհաննու Մանդակունայ Հայոց կաթողիկոսի. Գլուխս Է» (թ. 192բ-193բ) կանոնախմբից հետո գրիչն ինչ-ինչ պատճառներով ընդօրինակել է ձեռագրերի Ա խմբի ԽԵ-ՕԸ (45-58) կանոնախմբերը (թ. 193բ-205բ): Այդ պատճառով էլ այսուհետ ձեռագիրը կնշենք հետևյալ կերպ՝ v*:

³² Վ. Ա. Հակոբյան, «Կանոնագիրք Հայոց»-ը և նրա խմբագրությունները, էջ 86:

Մինչդեռ Լ. Խաչիկյանը, նկատելով օգտագործված վերոնշյալ տեղեկությունների անհամապատասխանությունը, Վ. Հակոբյանի դոկտորական ատենախոսության ընդդիմախոսության մեջ իրավացիորեն ուսումնասիրողի ուշադրությունը հրավիրում է մեջբերված հատվածների անհամաձայնությանը: Անդրադառնալով Անկյուրիայի թիվ 43 ձեռագրի նախագաղափար հիշատակարանի տեղեկությանը՝ Լ. Խաչիկյանը նշում է, որ Գևորգի ով լինելը պարզելու համար պետք է ավելի ուշադիր քննել այդ հիշատակարանը, որտեղ «... շատ աշխատեցաւ եւ գրեաց բազմաշնորհ մատամբն իւրով առ ի կատարել գրերին» հատվածից անմիջապէս հետո գրված է՝ «ընդ նմին եւ զՅակոբ Դրիմեցիս, զաշակերտ մեծի ռաբունոյ...»³³:

Այսպիսով Լ. Խաչիկյանը ցույց է տալիս, որ Ազարիա Սասնեցու կողմից մեջբերված հիշատակարանում (Անկյուրիայի թիվ 43 ձեռագիր) վկայակոչված Գևորգը Հակոբ Քյոթահիացու մատնանշած Գևորգ Սսեցին կամ Կիլիկեցին չէ, այլ հիշատակարանի հեղինակի՝ Հակոբ Դրիմեցու (1360–1426 թթ.) ուսուցիչ Գևորգ Երզնկացին է³⁴:

Լ. Խաչիկյանի այս իրավացի դիտողությունն էլ ստիպում է Վ. Հակոբյանին փոխել իր տեսակետը³⁵ և 1971 թ. լույս տեսած «Կանոնագիրք Հայոց» մեծարժէք աշխատության մեջ Գևորգ Երզնկացուն վերագրել Կանոնագիրք ձեռագրերի Բ խմբի ԿԶ-ՀԸ (66-78) կանոնախմբերի ավելացումը³⁶, ըստ այդմ էլ՝ եզրակացնել, որ իր օգտագործած acdkmpsv* ձեռագրերը «պատկանում են Կանոնագրքի Գևորգ Երզնկացու խմբագրությանը»³⁷:

Սակայն, ինչպէս ցույց ենք տվել մեր՝ վերը նշված հոդվածում, ձեռագրերի Բ խմբի Խ (40՝ ըստ նախնական ցանկի) կանոնախմբերից հետո իրականացված խմբագրությանը Գևորգ Երզնկացին որևէ մասնակցություն չի ունեցել: Մեր այս տեսակետը հիմնավորվում է այն փաստով, որ «Կանոնագիրք Հայոց» ժողովածուն ՀԸ (78) կանոնախմբերով՝ համապատասխան բովանդակային և առարկայական ցանկերով, առկա է 1352 թվականին ընդօրինակված ՄՄ 7615 (a՝ ըստ Վ. Հակոբյանի) և 1355 թվականի նախագաղափար Կանոնագրքից արտագրված ՄՄ 3276 (XVII դ.) թվահամարի ձեռագրերում: Իսկ ինչպէս հայտնի է, Գևորգ Երզնկացին ծնվել է 1350-ական թվականներին³⁸, հետևաբար նա չէր կարող լինել այդ խմբագրությունն իրականացնողը³⁹:

Նշենք, որ մեր ուսումնասիրությունների ընթացքում Հակոբ Դրի-

³³ ՄՄ Լ. Խաչիկեանի ֆոնդ, № 58, Վ. Հակոբյանի «Կանոնագիրք Հայոց»-ը և նրա խմբագրությունները՝ դիսերտացիոն աշխատության մասին կարծիք, Եր., 1967, էջ 10:

³⁴ Տե՛ս նույն տեղը:

³⁵ Տե՛ս Վ. Հակոբյան, Կանոնագիրք Հայոց, հտ. Բ, էջ XXXV, տողատակ 6:

³⁶ Տե՛ս նույն տեղը, էջ XXXVI-XXXVIII:

³⁷ Նույն տեղում, էջ XXXVI:

³⁸ Տե՛ս Ն. Պողարյան, նշվ. աշխ., էջ 406, նաև՝ Հ. Քիրտեան, նշվ. աշխ., էջ 303, Հ. Քեռսեյան, նշվ. աշխ., էջ 344:

³⁹ Առավել մանրամասն տե՛ս Ն. Վարդանյան, նշվ. աշխ., էջ 133-136:

մեցու վերոնշյալ հիշատակարանը՝ որպես նախագաղափար հիշատակարան, ընդօրինակված գտանք նաև ՄՄ 3788 (1852 թ.) թվահամարի ձեռագրում⁴⁰՝ Բ խմբին պատկանող Կանոնագրքին կից: Մեր վերոնշյալ հոդվածում անդրադառնալով այս հիշատակարանի հաղորդած տեղեկությանը՝ նշել էինք, որ «եթե այստեղ խոսքը չի վերաբերում որևէ կոնկրետ Կանոնագիրք ձեռագրի թերին լրացնելուն, ապա հավանաբար Գևորգ Երզնկացին իր սրբագրական աշխատանքները կատարել է Բ խմբի՝ արդեն իսկ համախմբված 78 կանոնախմբերի շրջանակում»⁴¹:

Այսօր, սակայն, առավել մանրակրկիտ ուսումնասիրելով ՄՄ 3788 թվահամարի ձեռագիրը (որը, ցավոք, ընդօրինակված է բազմաթիվ բացթողումներով և որոշ թերություններով)⁴², ինչպես նաև հնարավորինս օգտագործելով Անկյուրիայի Կարմիր վանքի թիվ 43 ձեռագրի նկարագրության ընձեռած սակավ տեղեկությունները⁴³՝ վստահորեն կարող ենք ասել, որ հոդվածում նշված սրբագրական աշխատանքների հեղինակը Գևորգ Երզնկացին չէ: Իսկ Հակոբ Ղրիմեցու վկայությունն իր ուսուցչի կատարած աշխատանքների վերաբերյալ առնչվում է միայն մեկ ձեռագիր Կանոնագրքի, որտեղ առկա «թերին» էլ լրացրել է Գևորգ Երզնկացին՝ ակամա դառնալով Կանոնագիրք ձեռագրերի Բ խմբի մի նոր ենթախմբի հեղինակ:

Այսպես՝ հենվելով Հակոբ Ղրիմեցու հիշատակարանի տեղեկությունների վրա՝ կարող ենք ասել, որ ՄՄ 3788 և Անկյուրիայի Կարմիր վանքի 43 թվահամարի ձեռագրերը ներկայացնում են ձեռագիր Կանոնագրքի այն տարբերակը, որի ձևավորման գործում իր ներդրումն է ունեցել Գևորգ Երզնկացին:

Նշված ձեռագրերի մանրակրկիտ ուսումնասիրությունը ցույց տվեց, որ դրանք իրենց կառուցվածքային առանձնահատկությամբ և տարբերություններով նման են ՄՄ 656 (1661 թ., i՝ ըստ Վ. Հակոբյանի) և 10311 (1637 թ.), 9513 (XVII դարի վերջ-XVIII դարի սկիզբ՝ մինչև 1708 թ., r՝ ըստ Վ. Հակոբյանի) թվահամարի ձեռագրերին⁴⁴:

Եվ եթե ՄՄ 3788 ձեռագիրը չունի բովանդակային ցանկ, ապա Անկյուրիայի թիվ 43 ձեռագրի նկարագրության մեջ Բ. Կյուլեսերյանը,

---

⁴⁰ Վ. Հակոբյանը և մյուս ուսումնասիրողներն օգտվել են Անկյուրիայի Կարմիր վանքի թիվ 43 ձեռագրի նկարագրության մեջ պահպանված տարբերակից: Վ. Հակոբյանը ՄՄ 3788 ձեռագրում այս հիշատակարանը չի նկատել ձեռագիրն ամբողջությամբ չօգտագործելու պատճառով (տե՛ս Վ. Հակոբյան, Կանոնագիրք Հայոց, հտ. Ա, էջ LXXV):

⁴¹ Ն. Վարդանյան, նշվ. աշխ., էջ 136-137:

⁴² 1825 թ. Մադրասում ընդօրինակված այս ձեռագրում կանոնախմբերը և կանոնները համարակալված չեն, կանոնախմբերի ցանկերն ընդօրինակված չեն, բացառությամբ Աբրահամ Մամիկոնեից եպիսկոպոսի և Եղիշեի «Վասն դիւստարաց» կանոնախմբերի, իսկ որոշ բնագրեր աղավաղված են:

⁴³ Տե՛ս և Բարզեն աթոռակից կաթողիկոս, նշվ. աշխ., էջ 229-268:

⁴⁴ Այն փաստը, որ այս ձեռագրերում մեր կողմից Գևորգ Երզնկացուն վերագրված սրբագրական աշխատանքները բացակայում էին, ստիպեց մեզ նորից քննել եղած սուղ նյութերը և վերանայել մեր նախորդ տեսակետը:

ներկայացնելով ձեռագրի ցանկը, նշում է, որ այն բաղկացած է ԼԹ (39) (իմա՝ Խ (40) - Ն. Վ.)⁴⁵ գլուխներից. «Այդ ԼԹ գլուխներուն առաջինն է Ա-ռաքելական կանոնք, իսկ վերջինը Սրբոյն Եղիշէի կանոնները»⁴⁶. Ինչպէս գիտենք, ցանկն այսպիսին է Կանոնագիրք ձեռագրերի Բ խմբի սկզբնական տարբերակներում⁴⁷: Շարունակելով միտքը՝ Բ. Կյուլեսերյանը հավելում է. «...բայց Կանոնագիրքս իրողութեան մէջ կը բովանդակէ աւելի գլուխներ»⁴⁸: Այդ «ավել գլուխները»՝ Կանոնագրքի սահմաններում, իրականում Գևորգ Սկևռացու խմբագրության ժամանակ ավելացված բնագրերն են: Այսինքն՝ ՄՄ 3788 և Անկյուրիայի թիվ 43 ձեռագրերի բովանդակած Կանոնագրքերում բովանդակության և առարկայական ցանկերն ընդգրկել են 40 կանոնախմբեր, իսկ բուն «Կանոնագիրք Հայոց» ժողովածուն բովանդակել է ՀԸ (78) կանոնախմբեր:

Եվ քանի որ նմանատիպ կառուցվածք ունեն նաև Կանոնագիրք ձեռագրերի Բ խումբը ներկայացնող ՄՄ 3368 (1639 թ.), 8938 (1685 թ.), 660 (XVII դ.), 9769 (XVII դ.) (հlou՝ ըստ Վ. Հակոբյանի)⁴⁹, 10311 (1637 թ.) և 9513 (XVII դարի վերջ-XVIII դարի սկիզբ՝ մինչև 1708 թ., r՝ ըստ Վ. Հակոբյանի) թվահամարի ձեռագրերը, հետևաբար կարող ենք ասել, որ սրանք բոլորը ներկայացնում են Կանոնագիրք ձեռագրերի Բ խմբի միևնույն ենթախումբը:

Որ այս ձեռագրերը միասին կազմում են մեկ ենթախումբ, վկայում են նաև հետևյալ փաստերը. ինչպէս ՄՄ 3368, 8938, 660, 9769 ձեռագրերում, այնպէս էլ ՄՄ 3788 և Անկյուրիայի 43 թվահամարի ձեռագրերում Գրիգոր Աստվածաբանի անունով հայտնի «Սահմանք կանոնադրութեան երանելոյն Գրիգորի Աստուածաբանի Նազիանձու եպիսկոպոսի յաղագս ուղղափառութեան...»⁵⁰ կանոնախմբում բացակայում են ԻԲ-Լ (22-30) կանոնները, և բնագիրն ավարտվում է ԻԱ (21) կանոնի «...զի մի արմատ դառնութեան ի վեր երևալ»⁵¹ հատվածով: Ի տարբերություն ՄՄ 3788 և 3368, 8938, 660, 9769 ձեռագրերի՝ Անկյուրիայի թիվ 43 ձեռագրում գրիչը նշում է այդ բացթողման պատճառը. «Ո՛վ եղբայր, մէկ թուղթ ընկաց էր, տեղն պարապ թողի»⁵²: Մա ևս մեկ անգամ հիմնավո-

⁴⁵ Բ. Կյուլեսերյանի նկարագրության մեջ համարակալման բացթողումների հետևանքով առաջացել է կարգահամարների անհամապատասխանություն, այսպէս է նաև ՀԸ (78) կանոնախմբերի համարակալման դեպքում. Բ. Կյուլեսերյանի մոտ դրանք ԿԵ (65)-ն են, թէև առկա են բոլոր ՀԸ (78) կանոնախմբերի խորագրերն էլ:

⁴⁶ **Բարզէն աթոռակից կաթողիկոս**, նշվ. աշխ., էջ 231:

⁴⁷ Տէ և ՄՄ, ձեռ. 656, թ. 6աբ, ձեռ. 646, թ. 4աբ:

⁴⁸ **Բարզէն աթոռակից կաթողիկոս**, նշվ. աշխ., էջ 231:

⁴⁹ Այս ձեռագրերն ընթրփնակված են թերի և ընդգրկում են Ա-ԿԵ կանոնախմբերը: Առավել մանարամասն տե՛ս Ն. Վարդանյան, նշվ. աշխ., էջ 134:

⁵⁰ «Կանոնագիրք Հայոց», հտ. Բ, էջ 181-199:

⁵¹ ՄՄ, ձեռ. 3788, թ. 21բ, տե՛ս նաև՝ **Բարզէն աթոռակից կաթողիկոս**, նշվ. աշխ., էջ 231, հմմտ. «Կանոնագիրք Հայոց», հտ. Բ, էջ 196:

⁵² **Բարզէն աթոռակից կաթողիկոս**, նշվ. աշխ., էջ 263: Նմանատիպ մի հիշատակություն՝ «Ո՛վ հայրք եւ եղբարք, մէկ թուղթն օրինակէն ընկաց էր, տեղն պարապ թողի», առկա է նաև նույն խմբին պատկանող Անկյուրիայի թիվ 42 ձեռագրում, որը, ըստ

րում է մեր այն տեսակետը, որ ՄՄ 3368, 8938, 660, 9769 (հlou՝ ըստ Վ. Հակոբյանի) ձեռագրերն ընդօրինակվել են միննույն մայր օրինակից⁵³, որի համար նախագաղափար է ծառայել Անկյուրիայի թիվ 43 ձեռագիրը կամ դրանից ընդօրինակված մեկ այլ ձեռագիր:

Այս ամենից գատ՝ քննարկվող բոլոր ձեռագրերում (ՄՄ 3788, 3368, 8938, 660, 9769, 9513, 10311 և Անկյուրիայի թիվ 43) Մելիտոնի կանոնախմբի խորագիրն ունի «Մելիտոսի եպիսկոպոսի թուղթ *um Snj...*»⁵⁴, իսկ Աբրահամ Մամիկոնեից եպիսկոպոսի կանոնախմբինը՝ «...առ Վաջազան Աղուանից *արքեպիսկոպոսին*»⁵⁵ (իմա՝ «արքայ» - Ն. Վ.) միայն այս ենթախմբին հատուկ տարընթերցումները:

Ինչպես արդեն նշել ենք, Հակոբ Ղրիմեցու հիշատակարանը բովանդակող ՄՄ 3788 և Անկյուրիայի թիվ 43 ձեռագրերը կառուցվածքային և ընթերցվածային նմանություններ ունեն նաև Կանոնագիրք ձեռագրերի Բ խմբի սկզբնական տարբերակը ներկայացնող ՄՄ 656 (i՝ ըստ Վ. Հակոբյանի)⁵⁶ ձեռագրի հետ: Մեզ հետաքրքրող ձեռագրերում 40 կանոնախմբերից բաղկացած բովանդակության և առարկայական ցանկերի առկայությունը, որ համընկնում է ՄՄ 656 (1661 թ.), 646 (1731 թ.) թվահամարի ձեռագրերի ցանկերին, հիմք է տալիս կարծելու, որ Գևորգ Երզնկացին իր Կանոնագիրքը նախապես սկսել է ընդօրինակել ձեռագրերի Բ խմբի 40 կանոնախմբերից բաղկացած, սկզբնական տարբերակին պատկանող մի ձեռագրից, իսկ հետո այն լրացրել է Գևորգ Սկևռացու խմբագրած տարբերակի որևէ օրինակից⁵⁷:

Այն, որ Գևորգ Երզնկացին օգտվել է Կանոնագիրք ձեռագրերի Բ խմբի՝ վերը նշված երկու ենթախմբերի ձեռագրերից, հաստատում են հետևյալ փաստերը: Նախ՝ Կանոնագիրք ձեռագրերի Բ խմբի սկզբնական տարբերակին հատուկ համարակալումը՝ Ա-Խ կանոնախմբերի սահմաններում, մասամբ կամ ամբողջական առկա է այս ենթախմբի գրեթե բոլոր ձեռագրերում: Այդ համարակալումն անթերի է պահպանվել հասկապես ՄՄ 10311 (1637 թ.) և 9513 (XVII դարի վերջ-XVIII դարի սկիզբ

Բ. Կյուլեսերյանի, ընդօրինակվել է թիվ 43 ձեռագրից (տե՛ս նույն տեղը):

⁵³ Տե՛ս նաև Ն. Վարդանյան, նշվ. աշխ., էջ 134:

⁵⁴ **Բարզեն աթոռակից կաթողիկոս**, նշվ. աշխ., էջ 234, ՄՄ, ձեռ. 3788, թ. 73ա, ձեռ. 10311, թ. 221ա, ձեռ. 3368, թ. 213բ, ձեռ. 8938, թ. 216բ, ձեռ. 660, թ. 267ա, ձեռ. 9769, թ. 208բ, ձեռ. 9513, թ. 251ա: Կանոնախմբի խորագիրն այսպես է միայն այս ենթախմբի ձեռագրերում, հմմտ.՝ «Կանոնագիրք Հայոց», հտ. Բ, էջ 285:

⁵⁵ **Բարզեն աթոռակից կաթողիկոս**, նշվ. աշխ., էջ 232, ՄՄ, ձեռ. 3788, թ. 55ա, ձեռ. 10311, թ. 183բ, ձեռ. 3368, թ. 174բ, ձեռ. 8938, թ. 183բ, ձեռ. 660, թ. 217ա, ձեռ. 9769, թ. 172բ, ձեռ. 9513, թ. 204բ՝ որոշ տարընթերցումներով, հմմտ.՝ «Կանոնագիրք Հայոց», հտ. Ա, էջ 501:

⁵⁶ Վ. Հակոբյանը նշում է t (646) ձեռագիրը (տե՛ս նաև Վ. Հակոբյան, Կանոնագիրք Հայոց, հտ. Ա, էջ LXXV):

⁵⁷ Օգտվել է Գևորգ Սկևռացու խմբագրած ՄՄ, ձեռ. 7615, 8964, 2676, 10137 ենթախմբերը ներկայացնող մի տարբերակից և ոչ դրա հետագայում սրբագրված ՄՄ, ձեռ. 654, 2677, 3544, 3098, 10682, 10953 ենթախմբի որևէ օրինակից: Քանզի ավելացված կանոնախմբերում վերջին ենթախմբին հատուկ սրբագրական մեր նշած աշխատանքները դեռ չեն կատարվել (տե՛ս նաև Ն. Վարդանյան, նշվ. աշխ., էջ 137):

մինչև 1708 թ.) թվահամարի ձեռագրերում: Ինչպես և Կանոնագիրք ձեռագրերի Բ խմբի սկզբնական տարբերակում (ՄՄ ձեռ. 656, 646), այնպես էլ այստեղ Մահակ կաթողիկոսի և Հովհան Մանդակունու վերոնշյալ կանոնախմբերը համախմբված են ԻԹ և ԼԳ համարների ներքո⁵⁸:

Այս ենթախմբի ձեռագրերում Կանոնագիրք ձեռագրերի Բ խմբի նախնական տարբերակին հատուկ համարակալումն անխախտ շարունակվում է մինչև Խ համարի ներքո գտնվող Եղիշեի «Վասն դիւահարաց» կանոնախումբը⁵⁹, որից հետո արդեն առաջանում է համարակալման շեղում: Այստեղ, գաղափար օրինակի ընդօրինակող Գևորգ Երզնկացին, որպեսզի համապատասխանեցնի ընդօրինակության համար օգտագործված նախնական (40 կանոնախմբերից բաղկացած, 1056-1059 թթ. խմբագրությանը հարող) օրինակի համարակալումը մեկ այլ ձեռագրից (Գևորգ Սկևռացու խմբագրությանը պատկանող, 78 կանոնախմբից բաղկացած որևէ տարբերակից) ներմուծվող կանոնախմբերի համարակալմանը, Խ (40) համարից հետո միանգամից օգտագործել է ԽԴ-ԽԶ (44-46) համարները՝ դրանցով համարակալելով Եղիշեի կանոնախմբի ենթամիավորները՝ ԽԴ՝ «Նորին վասն դժոխոց», ԽԵ՝ «Նորին Վասն ուրացողաց», ԽԶ՝ «Նորին վասն երախայից»⁶⁰: Համարակալման այս կանխամտածված շեղումն իրականացվել է, որպեսզի հաջորդ միավորի՝ Հովհան Կոստանդնուպոլսեցու կանոնախմբի հերթական համարը համապատասխանի Գևորգ Սկևռացու խմբագրությանը պատկանող երկրորդ գաղափար օրինակի համարակալմանը⁶¹:

Ի դեպ, իր ուսուցչի՝ Գևորգ Երզնկացու իրականացրած աշխատանքներից բացի, Հակոբ Ղրիմեցին հիշատակում է նաև այդ գրչագրում իր կատարած աշխատանքները. «...ընդ նմին եւ զՅակոբ Ղրիմեցիս, զաշակերտ մեծի բաբունոյ, որ զաղիւսակս եւ զբոլորակս դրոշմեցի հանդերձ խրատիւք...»⁶²: Եվ եթե Անկյուրիայի թիվ 43 ձեռագրում այդ աղյուսակներն ու բոլորակները չեն պահպանվել⁶³, ապա ՄՄ 3788 (1825 թ.), 10311 (1637 թ.) և 9513 (XVII դարի վերջ-XVIII դարի սկիզբ՝ մինչև 1708 թ., ըստ Վ. Հակոբյանի) թվահամարի ձեռագրերում առկա են: Սրանք Ներսես Շնորհալու «Վասն աստիճանաց ազգականութեան» բնագրին կից դրվող խաչանման և բոլորակաձև աղյուսակներն են⁶⁴:

⁵⁸ Տե՛ս Բարզէն աթոռակից կաթողիկոս, նշվ. աշխ., էջ 232, հմմտ.՝ ՄՄ, ձեռ. 10311, թ. 145ա-164ա, 180բ-183բ, ձեռ. 9513, թ. 162բ-183ա, 201ա-204բ:

⁵⁹ Այս կանոնախումբը Գևորգ Սկևռացու խմբագրությանը պատկանող ձեռագրերում ԽԶ (46) համարի ներքո է:

⁶⁰ ՄՄ, ձեռ. 10311, թ. 206բ-207ա, ձեռ. 9513, թ. 232բ-233ա:

⁶¹ Տե՛ս ՄՄ, ձեռ. 10311, թ. 207ա, ձեռ. 9513, թ. 233ա, հմմտ.՝ ՄՄ, ձեռ. 7615, թ. 208բ, ձեռ. 10137, թ. 189ա և այլն: Հովհան Կոստանդնուպոլսեցու կանոնախումբը Գևորգ Սկևռացու խմբագրությանը պատկանող ձեռագրերում ԽԵ (47) համարի ներքո է:

⁶² ՄՄ, ձեռ. 3788, թ. 88բ:

⁶³ Այդ մասին տեղեկացնում է Բ. Կյուլեսերյանը. «Յակոբ Ղրիմեցոյն յիշած աղիւսակներն ու բոլորակները չկան» (Բարզէն աթոռակից կաթողիկոս, նշվ. աշխ., էջ 235):

⁶⁴ Տե՛ս ՄՄ, ձեռ. 3788, թ. 89աբ, ձեռ. 10311, թ. 249բ-250ա, ձեռ. 9513, թ. 285աբ:

Նշված անհերքելի ապացույցներն էլ փաստում են, որ Գևորգ Երզնկացին, օգտագործելով երկու տարբեր ենթախմբերի ձեռագրեր, ընդամենը ընդօրինակել է մի ձեռագիր Կանոնագիրք: Հետագայում այս Կանոնագրքի բազմաթիվ ընդօրինակությունների հետևանքով էլ առաջացել է Կանոնագիրք ձեռագրերի Բ խմբի մի նոր «արհեստական» ենթախումբ: Այս ենթախմբին են պատկանում Անկյուրիայի թիվ 43 (1609 թ.), 42 (XVII դ., 1609 թ.-ից հետո), ՄՄ 10311 (1637 թ.), 3368 (1639 թ.), 8938 (1685 թ.), 660 (XVII դ.), 9769 (XVII դ.), 9513 (XVII դարի վերջ-XVIII դարի սկիզբ՝ մինչև 1708 թ.), 3788 (1853 թ.) թվահամարի ձեռագրերը:

Հարկ է նշել, որ ՄՄ 3788 թվահամարի ձեռագրում պահպանված մեկ այլ նախագաղափար հիշատակարան օգնում է որոշել նաև Գևորգ Երզնկացու Կանոնագրքի ընդօրինակության մոտավոր ժամանակը:

ՄՄ 3788 թվահամարի ձեռագրում Հակոբ Ղրիմեցու հիշատակարանից բացի՝ ընդօրինակված են նաև ՄՄ 3788 ձեռագրի գաղափար օրինակի հիշատակարանները: Սրանցից մեկում պահպանվել են տեղեկություններ գրչության ժամանակի և վայրի մասին. «...Արդ գրեցաւ սա ի վանս **Գովորու** (իմա՝ Գորոբու – Ն. Վ.) **սուրբ Թեոդորոսս**⁶⁵ ...ի թվին Հայոց **ՊԽԱ.** (1392)»⁶⁶: Այսինքն՝ Գևորգ Երզնկացին ընդօրինակել է իր Կանոնագիրքը մինչև 1392 թվականը:

Այսպիսով պարզ է դառնում, որ Գևորգ Երզնկացին ոչ թե խմբագրել կամ սրբագրել է Կանոնագիրք ձեռագրերի Բ խումբը ՀԸ (78) կանոնախմբերի սահմաններում, այլ XIV դարում (մինչև 1392 թ.) ընդամենը ընդօրինակել է մի ձեռագիր Կանոնագիրք՝ օգտվելով ձեռագրերի Բ խմբի՝ արդեն իսկ գոյություն ունեցող երկու ենթախմբերի՝ սկզբնական (տե՛ս ՄՄ, ձեռ. 656, 654) և Գևորգ Սկևռացու խմբագրած (տե՛ս ՄՄ, ձեռ. 7615, 8964, 2676, 10137) գրչագրերից: Ընդօրինակության ժամանակ սրանց արհեստական միավորումից էլ ստացել է ձեռագիր Կանոնագրքի իր տարբերակը՝ կառուցվածքային ու բովանդակային որևէ փոփոխության չենթարկելով «Կանոնագիրք Հայոց» ժողովածուն: Հետագայում Գևորգ Երզնկացու Կանոնագրքի բազմաթիվ ընդօրինակությունների հետևանքով առաջացել է Կանոնագիրք ձեռագրերի Բ խմբի «երզնկացիական» ենթախումբը:

Բանալի բառեր – «Կանոնագիրք Հայոց», Կանոնագիրք ձեռագրերի Բ խումբ, Գևորգ Երզնկացի, Գևորգ Սկևռացի, Հակոբ Ղրիմեցի, կանոնախումբ, Հակոբ Ղրիմեցու հիշատակարան

⁶⁵ Գտնվել է Արևմտյան Հայաստանի Էրզրումի նահանգի Երզնկա գավառում, Երզնկա քաղաքից մոտ 30 կմ արևելք (տե՛ս **Թ. Հակոբյան, Ստ. Մելիք-Բախշյան, Հ. Բարսեղյան**, Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հտ. 1, Եր., 1986, էջ 956):

⁶⁶ ՄՄ, ձեռ. 3788, թ. 92բ: ՄՄ 3788 թվահամարի ձեռագրի նախագաղափար օրինակի գրչի և ստացողի մասին տեղեկություններ կան նաև 101ա, 160բ թերթերի հիշատակարաններում:

НАРИНЕ ВАРДАНЯН – Геворг Ерзнкаци и армянская «Книга канонов». – Летописцу XIV–XV вв. вардапету Геворгу Ерзнкаци (1350?–1416) принадлежит ряд речей и проповедей. В 1970-х гг., опираясь на сообщение Акоба Крымечи (1360–1426) о том, что его учитель Геворг «работал много и восполнил недостающее в тексте», В. Акобян предположил, что именно Геворг Ерзнкаци отредактировал рукопись «Книги канонов».

В статье высказано мнение, что это не так. Геворг Ерзнкаци не отредактировал рукописи группы «Б» «Книги канонов», особенно те, которые сохранили памятную запись Акоба Крымечи, а также ряд копий, а лишь скопировал (до 1392 г.) одну из рукописей; при этом он пользовался рукописями двух подгрупп группы «Б». Геворг Ерзнкаци начал копировать текст с рукописи группы «Б», состоящей из 40 канонических групп (ММ, рук. 656, 654), а затем дополнил его текстом, отредактированным Геворгом Скеврати (Ламбронати; ММ, рук. 7615, 8964, 2676, 10137). В дальнейшем с экземпляра Геворга Ерзнкаци было сделано множество копий, вследствие чего возникла новая, «искусственная» подгруппа рукописной группы «Б» «Книги канонов» (ММ, рук. 3368, 10311, 9513, 1788 и т. д.).

Ключевые слова: армянская «Книга канонов», рукописная группа «Б» «Книги канонов», Геворг Ерзнкаци, Геворг Скеврати, Акоб Крымечи, каноническая группа, памятная запись Акоба Крымечи

NARINE VARDANYAN – Gevorg Yerznkatsi and “Armenian Book of Canons”. – The prominent chronicler of XIV-XV centuries, teacher Gevorg vardapet Yerznkatsi (1350?-1416) is the author of some preachments, homilies and sermons. In 1970 the renowned scientist V. Hakobyan prescribed to him also the recurrent edition of the manuscript tradition “B” of the *Kanonagirk* (“Armenian Book of Canons”), relying on the colophon of Hakob Ghrimetsi (1360-1426) where he informed that his teacher Gevorg “worked a lot and added what was missed in the text”.

Having studied the manuscript tradition “B” of the *Kanonagirk*, in particular, those of them which contained records of Hakob Ghrimetsi, and also a number of copies which are combined with them, we consider that Gevorg Yerznkatsi did not edit or modify manuscript tradition “B” within the frames of 78 canon groups, and also in XIV century (till 1392) only copied a manuscript *Kanonagirk*, using already existing manuscripts of two subgroups of manuscript tradition “B”. That is, Gevorg Yerznkatsi preliminarily started to copy his *Kanonagirk* from a manuscript group, consisting of 40 canon groups, from the manuscript belonging to the initial manuscript tradition “B” (see ММ, man. 656, 654), and then added it with a copy of the edited by Gevorg Skevratsi (Lambroatsi) variant (see ММ, man. 7615, 8964, 2676, 10137). Further from the *Kanonagirk* of Gevorg Yerznkatsi number of copies were made in the consequence of what a new “artificial” subgroup of manuscript tradition “B” of *Kanonagirk* was formed (see ММ, man. 3368, 10311, 9513, 1788 and etc.).

Key words: “Armenian Book of Canons”, manuscript tradition “B”, Gevorg Yerznkatsi, Gevorg Skevratsi, Hakob Ghrimetsi, group of canons, colophon of Hakob Ghrimetsi